

НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

Одлуком Наставно-научног већа Филозофског факултета у Београду изабрани у комисију за оцену докторске дисертације *ЈУГОСЛАВИЈА И БУГАРСКА 1941–1945: ИЗМЕЂУ СУКОБА И САВЕЗА*, коју је написао колега **Борис Томанић**, слободни смо да поднесемо следећи

ИЗВЕШТАЈ

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији:

Борис Томанић рођен је у Београду 1990. где је завршио основну и средњу школу Студије историје уписао је 2009. на Филозофском факултету у Београду. Дипломирао је 2014. на Катедри за историју Југославије с темом „Немачки ратни злочини почињени у Југославији на Нирнбершком процесу“. Мастер диплому стекао је 2016. одбранивши рад „Аранђеловац и Топола 1941–1945. Ратни злочини“. Докторске студије уписао је 2017. на Катедри за историју Југославије. Од марта 2016. био је ангажован као спољни сарадник Музеја жртава геноцида. Од септембра 2017. до априла 2018, са краћим прекидом, радио је у Архиву Југославије у Београду као архивист за сређивање и обраду архивске грађе. Добитник је награде Института за савремену историју за најбољи мастер рад на Катедри за историју Југославије у 2016. Од маја 2018. запослен је у Институту за савремену историју. Био је учесник више научних скупова, конференција и радионица. Његова стручна интересовања усмерена су ка истраживању ратних злочина почињених у Првом и Другом светском рату на простору источне и југоисточне Европе, посебно у Југославији и војних формација које су дејствовале у Југославији током Другог светског рата, друштвених прилика које су владале у Југославији током међуратног периода и

спољнополитичке делатности социјалистичке Југославије. До сада је самостално и у коауторству објавио више радова који га у потпуности квалификовали да се бави предложеном темом докторске дисертације („Крагујевачки октобар на Нирнбершком процесу“ *Годишњак за истраживање геноцида*, бр. 8, (2016), 229–252; „Страдање становништва Опленачког среза од нових власти након ослобођења 1944. године“ *Годишњак за истраживање геноцида*, бр. 9, (2017), 119–179; „Горска гарда њ. в. краља Петра Другог у Орашачком срезу: формација, борбе, злочини“ *Војноисторијски гласник*, бр. 1, (2017), 109–136; „Бугарски злочини почињени у Србији током Првог светског рата (1915–1918): примери који потврђују правило“ *Годишњак за истраживање геноцида*, бр. 10, (2018), 35–63; заједно с Милошем Жикићем „Британска одликовања српској војсци за заслуге у Првом светском рату – три документа“ *Архив. Часопис Архива Југославије*, бр. 1–2, (2018), 158–190; *Горња Јасеница у другом светском рату: Аранђеловац и Топола 1941-1945*, Институт за савремену историју, Београд, 2019)

С обзиром да је Други светски рат на простору Југославије са свим својим особеностима изазивао посебну истраживачку пажњу, сложена проблематика југословенско-бугарских односа у том периоду је нашла своје посебно место у домаћој историографији. Ипак, широке идеолошке насlage којим је историографија о том проблему била обавијена у прошлости, као и бројни непознати и неистражени процеси с тим у вези намећу потребу нових истраживања. Зато је колега Борис Томанић у својим истраживачким напорима кренуо од примарних историјских извора похрањених у архивским институцијама, посебно у Архиву Југославије у Београду. Као најрелевантније издвајамо фондове: Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача; Репарациона комисија при влади ФНРЈ (1945–1954); Емигрантска влада Краљевине Југославије; Јовановић Војислав Марамбо; Посланство Краљевине Југославије у Енглеској–Лондон, Посланство Краљевине Југославије у Турској–Цариград, Анкара; Посланство Краљевине Југославије у САД–Вашингтон; Посланство Краљевине Југославије у СССР–Москва, Кујбишев; Посланство Краљевине Југославије у Португалији–Лисабон; Посланство Краљевине Југославије у Шведској–Стокхолм; Посланство Краљевине Југославије у Француској–Париз, Виши; Генерални конзулат Краљевине Југославије у Чикагу; Генерални конзулат Краљевине Југославије у Цариграду; Генерални конзулат Краљевине Југославије у Јерусалиму; Посланство

Краљевине Југославије у Канади–Отава; Генерални конзулат Краљевине Југославије у Њујорку; Централни комитет КПЈ–СКЈ, Депеше Централног комитета КПЈ–СКЈ . У Државном архиву Србије у Београду је посебно био важан архивски фонд Земаљска комисија Србије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача 1944–1948, као и Збирка о НОР-у и фонд Безбедносно информативне агенције, док Војни архив у Београду садржи архивске изворе које је колега Томанић пронашао у фондовима: Четничка архива; Недићева архива и Немачка архива, као и Партизанска архива; Бугарска архива; Емигрантска влада Краљевине Југославије. У Историјском архиву Београда налазе се фондови: Управа града Београда, Одељење специјалне полиције; Заповедник полиције безбедности и службе безбедности – BdS, као и легат Косте С. Павловића који су такође консултовани у овом раду. Том попису треба додати и фондове похрањене у Архиву САНУ, Јеврејском историјском музеју и у архивима у Пироту, Нишу, Зајечару, Крушевцу, Врању, Лесковцу и другим градовима источне и југоисточне Србије. У Државном архиву Републике Македоније (Државен архив на Република Македонија) чува се мноштво архивске грађе која се тиче окупаторске управе Бугарске на територији Македоније, јединица покрета отпора које су деловале на територији Македоније и злочина који су пописани након рата. Издајамо фондове које је колега Томанић истражио: Обласна дирекција–Битола; Обласна дирекција–Скопје; Обласна полициска управа–Битола; Обласна полициска управа–Скопје; АСНОМ; Врховен штаб на НОВ и ПОЈ (1941–1944); Гоце Делчев–Софија (1944); ЕЛАС–националноослободителна војска на Грција (1941–1945); Михајлов Иван–Ванчо; Амбасада на НДХ во Софија 1941/1944; Комесарство за еврејски прашања–Софија 1941/1943. У Бугарској је спроведено истраживање у Централном државном архиву (Централният државен архив) у Софији и Државном војноисторијском архиву (Државният военноисторически архив) у Великом Трнову.

Поред необјављених архивских извора коришћено је и неколико десетина томова објављених докумената и различитих објављених и необјављених извора мемоарско-дневничког карактера, као и бројни изворни текстови савременика, штампа, периодика и бројна релевантна историографска литератури о општим политичким и друштвеним приликама, идејама и њиховим носиоцима. Стичући увид у ову врсту литературе коју је анализирао колега Томанић, примећујемо да се у њој налазе дела неопходна за разумевање најширег историјског контекста у коме је обликован југословенски социјализам, као и сви

радови у којима су анализирани проблеми места и улоге изузетно слојевитих и сложених односа између Југославије и Бугарске у Другом светском рату.

2. Предмет и циљ дисертације:

Завршетком Првог светског рата и разарањем четири царства, европска политичка мапа значајно је измењена, нарочито у Средњој и Источној Европи. Одлуке Париске мировне конференције које су јасно дефинисале статус земаља победница и побеђених драстично је утицао на догађаје у међуратном периоду. Реваншизми и ревизионизми који су бујали у земљама које су се у Великом рату налазиле на страни Централних сила, као и у земљама које су стајале на становишту да су ускраћене за обећана територијална проширења после 1918. су почеле да се конкретизују, прво доласком Мусолинија на власт у Италији и устоличењем Хитлера за канцелара Немачке 1933. Прилику за ревизију својих граница, под покровитељством Рајха, тражиле су земље југоисточне Европе - Мађарска и Бугарска. Бугарске јасно профилисане тежње за Јужном Добруцом, Западном Тракијом и Вардарском Македонијом често су биле предмет не тако добрих односа са суседним земљама. Односи са Југославијом били су периодично оптерећени: акцијама ВМРО у Македонији, несигурном границом и покушајима поновног наоружавања бугарске војске. Доласком Богдана Филова за председника владе 1940, Бугарска је чвршће кренула да се везује за Немачку. Након што је успела да добије Јужну Добруцу, по приступању Тројном пакту и завршетком немачке агресије на Балкану, без коришћења својих војних јединица, Бугарска је присвојила Западну Тракију, већи део Вардарске Македоније и делове источне и југоисточне Србије. Померањем немачких снага на Источни фронт, али и услед низа спољнополитичких разлога, Бугарска је ускоро добила улогу „немачког балканског полицајца“. Њене обавезе у окупираним деловима Југославије и Грчке постајале су све обимније. Условљена унутрашњеполитичким проблемима (сукоби са покретима отпора и грађанском опозицијом) и спољнополитичким факторима (утицаји и притисци великих сила), она није могла, а од промена на европском и светском ратишту (Африка, Стаљинград) ни желела да се измени додељену јој улогу. Прве пукотине настале у Хитлеровој европској тврђави, Бугарска је стидљиво, а касније све отвореније користила како би изашла из рата, али задржала добијене територије. Иза линија званичне политике, лидери грађанских и демократских покрета одржавали су везе

са Равногорским покретом и Југословенском владом у избеглиштву, а Бугарска радничка партија (БРП) индиректним и директним путем с Комунистичком партијом Југославије (КПЈ) у циљу осигуравања што боље позиције Бугарске на крају рата. Догађаји од почетка септембра 1944. када је Бугарска променила страну у рату и када су се њене јединице до тада као окупаторске, у Југославији појавиле као ослободилачке, представља о је један од наизглед изненађујућих и недовољно истражених момената у историји Другог светског рата на подручју Југославије и Балкана. Зато је почетна хронолошка граница предмета истраживања је постављена у 1941. Иако се велики број питања везаних за ову тему отворио 1938, или још конкретније 1940, 1941. се наметнула као логична хронолошка граница из разлога немачког напада на Југославију и Грчку, окупаторске поделе Југославије и почетка бугарске окупације у Вардарској Македонији, источној и југоисточној Србији. Такође, бугарске тежње за територијалним проширењем добиле су коначну димензију 1941. На другој страни, период од септембра 1944. до маја 1945. важан је као полазна тачка југословенско-бугарских односа у послератним годинама, али пошто по природи ствари истовремено представља и завршено поглавље Другог светског рата у коме се Бугарска сада на страни савезника борила против Немачке наметнуо се као сасвим логична завршница процеса који је започео 1941.

Основни циљ докторске дисертације колеге Бориса Томанића представља целовито сагледавање односа између Југославије и Бугарске током Другог светског рата. Исто тако, један од главних циљева рада је осветљавање низа различитих питања везаних за окупацију делова Југославије, ратне злочине, војне операције већег и мањег обима, сукоб између Бугарске и Италије око „југословенске“ Македоније, дипломатске везе Бугарске и НДХ и политику великих сила на Балканском полуострву. Један од главних циљева истраживања је био везан за проучавање бугарске окупационе политике на југословенској територији и с тим у вези анализу односа између организација и органа власти са територија предратне Југославије и Бугарске, односа југословенских организација, покрета и органа власти према бугарској окупацији и однос Бугарске према великим силама у форми југословенске проблематике у периоду Другог светског рата. Улога Бугарске у међународно-политичком систему се из корена променила у јесен 1944, а војска која је тада кренула у ослобађање Југославије, налазила се под директним контролом Црвене армије. Велике унутрашње и спољне промене које су задесиле

Југославију, Бугарску и уједно Балкан у последњим месецима рата такође су представљали циљеве истраживања.

3. Кратак опис садржаја дисертације:

Према стеченим сазнањима, колега Борис Томанић се у структури дисертације определио за комбиновани за хронолошко-тематски принцип излагања истраживачких резултата с више међусобно повезаних делова: **Предговор** садржи предмет научног истраживања, методе истраживања, кратки критички осврт на коришћене изворе и досадашњу објављену литературу. **Увод** чине кратки осврт на бугарску окупацију Србије у Првом светском рату и на односе Србије/Југославије и Бугарске до Другог светског рата. Факторима нестабилности (рад и акције ВМРО, несигурне границе, наоружавање, наслеђе Првог светског рата), у односима између две земље посвећено је више пажње као и покушајима за бољим дипломатским односима. **Прво поглавље - ОКУПАЦИЈА** је посвећено годинама све јачег притиска Немачке на Балкан и њеног успешног придобијања Бугарске, а затим за кратко и Југославије, улози Бугарске у Хитлеровој агресији у југоисточној Европи и анализи питања окупаторске поделе Југославије и почетка бугарске окупације у источним и јужним деловима Југославије, а потом и њеног ширења. **Друго поглавље – ТЕРОР И ЗЛОЧИНИ** има за циљ да прикаже ратне злочине и ратну штету које је Бугарска починила у окупираним деловима Југославије од 1941. до 1944. Посебно су размотрена масовна убиства становништва, злочини у логорима, хапшења и убијање талаца, принудни рад грађана, депортације грађана, уништавање насеља, пљачке јавне и приватне имовине, мере за „однарођавање становништва“, као и прогони из расних и верских разлога. Посебна потпоглавља су посвећена ратним заробљеницима и ратној штети. **Треће поглавље – СИЛЕ ОСОВИНЕ И ЊЕНИ САТЕЛИТИ** садржи анализу односа између Бугарске и сила Осовине (Немачка, Италија) у контексту југословенског питања. **Четврто поглавље – АНТИХИТЛЕРОВСКА КОАЛИЦИЈА И ЊЕНИ САВЕЗНИЦИ** је посвећено политици Антихитлеровске коалиције (Велика Британија, САД и СССР) према Југославији и Бугарској. Такође, анализирано је и деловање Југословенске владе у избеглиштву и појединаца у емиграцији, као и њихов однос према бугарској окупацији и будућем уређењу Балкана. У овом делу докторске дисертације колега Томанића испитан је и однос два најзначајнија југословенка антифашистичка покрета, партизанског и

равногорског, према организацијама и установама Бугарске. **Пета поглавље - САВЕЗНИШТВО** обухвата период од септембра 1944. до маја 1945. и у оквиру њега су анализирани догађаји који су довели до „Деветосептембарског преврата“, идеје о Балканској (Јужнословенској) федерацији, односи између Југославије и Бугарске и учешће бугарских трупа у ослобађању Југославије. У **Закључку** су на целовит начин сумирани сви резултати истраживања, понуђена тумачења и указано на даље правце и могућности будућих истраживања. У **Списку извора и литературе** је дат детаљан попис извора и литературе, коришћених у изради докторске дисертације. Рад садржи и кратак **Резиме** на енглеском језику и **Садржај**.

4. Основне хипотезе од којих се полазило у истраживању:

Обавивши најзначајнији део архивских и других истраживања, као и анализу постојеће дневничко-мемоарске и историографске литературе, колега Борис Томанић је поставио више хипотеза. Детаљнија анализа извора је показала њихову одрживост, односно оправданост, због чега су поједине потврђене, а друге одбачене.

- Односи између Краљевине СХС/Југославије и Бугарске током међуратног периода били су оптерећени наслеђем Првог светског рата и реваншистичким тежњама Бугарске.
- Интензивирање спољне политике Трећег Рајха условило је јачање реваншистичких тежњи Бугарске.
- После окупације Југославије, Бугарска остаје незадовољна добијеним територијама што је једна од карактеристика у односима са њеним савезницима Италијом и Немачком.
- Бугарску окупацију Југославије пратили су бројни злочини који се по бруталности и интензитету не могу поредити са онима из Првог светског рата.
- Ширење окупационе зоне није утицало на бројност злочина.
- Бугарска грађанска опозиција, пре свега чланови БЗНС („Пладне“) ступају у контакт са припадницима Равногорског покрета. Контакти се успостављају и у емиграцији, првенствено на линији Георги Димитров Гемето, Коста Тодоров–чланови Југословенске владе у избеглиштву.

- Чланови Бугарске комунистичке партије, којих у земљи нема много и чија је организација на nižем нивоу од југословенске, ступају индиректно и директно у контакте са припадницима КПЈ. Јасно је уочљива линија КПЈ–Москва–БРП.
- Дипломатски односи између НДХ и Бугарске иза себе крију низ веза специфичних за период Другог светског рата на Балкану.
- Бугарска покушава да изсђе из рата преко Велике Британије и САД. Преговори теку неповољно по Бугарску зато што она жели и проглашење неутралности и задржавање (прво у целости, а затим делом) добијених територија.
- У променама које су се десиле 9. септембра у Бугарској и које су успоставиле нови ток у односима између Југославије и Бугарске могу се пронаћи елементи ил аргументи у следећим тачкама: Црвена армија је окупирала Бугарску и предала власт БРП, извршен је војни удар, десило се народни антифашистички устанак.
- Нови односи налазили су се углавном у сенци преговора о Балканској федерацији.

5. Очекивани резултати и научни допринос:

Коначни резултат истраживачког рада колеге Бориса Томанића на изради докторске дисертације представља утврђивање главних процеса и појава који су утицали на карактер југословенско-бугарских односа током Другог светског рата. Посебно важан резултат дисертације је прецизније историографско позиционирање односа између Југославије и Бугарске у сложеном контексту политике великих сила на Балкану у посматраном периоду. Изузетан научни допринос је исказан у области истраживања особености бугарске окупационе политике и почињених ратних злочина на територијама окупираним од стране Бугарске у Другом светском рату. Важан резултат рада на докторској дисертацији колеге Бориса Томанића везан је за реконструкцију организације и деловања покрета отпора на простору окупираном од стране Бугарске, политичке везе између југословенских покрета отпора и бугарских комунистичких и грађанских политичких групација, као и антигерилских операција бугарских снага безбедности. Изузетно важан комплекс питања везан за успостављање савезничких односа између

Југославије и Бугарске који је до сада био највећим делом неистражен, осветљен је новим историјским изворима што представља посебан допринос савременој српској историјској науци.

6. Закључак:

Након упознавања са завршеним текстом докторске дисертације колеге Бориса Томанића *ЈУГОСЛАВИЈА И БУГАРСКА 1941–1945: ИЗМЕЂУ СУКОБА И САВЕЗА* изабрана Комисија закључује да њен садржај и структура одговарају одобреној пријави, односно да су анализирана сва питања која су претходно дефинисана као истраживачки проблем. Комисија такође закључује да ова дисертација по свом истраживачком дometу и сазнањима стеченим о до сада углавном недовољно проучаваним историјским проблемима представља оригинално и самостално научно дело, те да су се стекли сви потребни услови за њену јавну одбрану, на којој ће бити изречена појединачна мишљења и сугестије.

Београд, 26. септембар 2022.

Комисија:

Др Љубодраг Димић, редовни професор
Филозофски факултет, Београд

Др Мира Радојевић, редовни професор
Филозофски факултет, Београд

Др Бојан Димитријевић, научни саветник
Институт за савремену историју

Др Милан Терзић, научни саветник
Архив Југославије

Др Петар Драгишић, научни саветник
Институт за новију историју Србије